

Михайло Возняк
ПСЕВДО-КОНИСЬКИЙ І ПСЕВДО-ПОЛЕТИКА
(„ІСТОРІЯ РУСОВЪ” У ЛІТЕРАТУРІ Й НАУЦІ”)

234

КОМЕНТАРІ

452

УКРАЇНСЬКІ ЛІТОПИСИ В ДОСЛІДЖЕННЯХ МИХАЙЛА ВОЗНЯКА

Пам'ятки літописання як невід'ємна частина нашого давнього письменства не раз ставали предметом досліджень академіка Михайла Возняка. Уже систематичний виклад матеріалу про літописи в „Історії української літератури” (Львів, 1920-24) М.Возняка засвідчив досконале володіння вченого історичним, фактографічним, а також бібліографічним і текстологічним інструментарієм у цій специфічній царині літературознавства. Крім того, перу М.Возняка належить низка наукових статей, розвідок і публікацій, тісно пов'язаних із тими чи іншими проблемами українського літописання, а також добір літописних фрагментів для хрестоматії „Старе українське письменство. Вибір для середніх шкіл” (Львів, 1922), яку вчений уклав як органічне доповнення до головної медієвістичної праці свого життя – згаданої тритомної „Історії української літератури”, – причому хрестоматія, як видно, побачила світ у міжчассі виходу друком томів „Історії літератури”.

Методологічні принципи Вознякових досліджень літописних пам'яток традиційні для його наукового методу загалом. Як зазначив М.Гнатюк у передмові до другого видання „Історії української літератури” М.Возняка, „літературознавча школа, до якої належав учений, основним своїм завданням вважала розшуки і видання текстів, а не їх аналіз”¹. Залишається додати, що школа ця – передусім

¹ Гнатюк М. Михайло Возняк і його „Історія української літератури” // *Возняк М.С. Історія української літератури: У 2 кн.: Навч. вид. – Вид. 2-ге, переробл. – Кн. 1. – Львів: Світ, 1992. – С. 14.*

Франкова, базована насамперед на культурно-історичному методі дослідження, а також наголосити, що обійтися при створенні такої фундаментальної за задумом і втіленням праці, як „Історія української літератури” Михайла Возняка, без аналізу пам’яток письменства та вироблення певної загальної концепції розвитку українського письменства було просто неможливо. Тому важко погодитися також і з твердженням О.Білецького, що „переважно фактографічний, описовий” виклад матеріалу в „Історії української літератури” М.Возняка „позбавлений будь-якої оригінальності в освітленні фактів”¹. Закид у „неоригінальності” Вознякового погляду на давню українську літературу розбивають уже „Вступні замітки” до його тритомної праці, відверто опозиційні до теорії спільного походження „трех братніх народів”, зокрема параграфи „Племінне походження українського народу”, „Історична доля і роля України”, „Українська мова”, а також полемічний, але через те, власне, й особливо оригінальний – „Поділ історії української літератури на доби”². Цікаво, що, коли в підневільній українській радянській літературознавчій науці було остаточно сформовано максимально негативний образ „буржуазного націоналіста” Михайла Грушевського, від М.Возняка, як і від багатьох науковців (особливо західноукраїнського походження), вимагали покаятися „в повторенні помилок М.Грушевського”³, хоча насправді Вознякова „Історія української літератури” була написана та надрукована раніше за працю Грушевського з аналогічною назвою.

Фундаментальна праця Михайла Возняка – хронологічно четверта в нашому літературознавстві після спроб цілісного огляду історії української літератури М.Максимовича, О.Огоновського й І.Франка – повною охоплення матеріалу та композиційною продуманістю і стрункістю, без сумніву, перевершує роботи згаданих учених. Саме „Історія української літератури” М.Возняка ста-

¹ Цит. за: *Нечиталюк М.* Післяслово // *Возняк М.С.* Історія української літератури: У 2 кн.: Навч. вид. – 2-ге вид., випр. – Кн. 2. – Львів: Світ, 1994. – С. 539.

² *Возняк М.* Історія української літератури. – Т. I. – Львів: Накладом Товариства „Просвіта”, 1920. – С. 3-5; 12-15; 15-20; 29-32.

³ *Лесин В.М.* Мій учитель // *Нечиталюк М.* „Честь праці!”: Академік Михайло Возняк у спогадах та публікаціях. – Львів: Видавничий центр Львівського національного університету ім. Івана Франка, 2000. – С. 389.

ла тим фундаментом, на якому згодом було зведено концептуальні історико-літературні споруди його найближчих наступників. І якщо М.Грушевський справді „охопив національну літературу народного походження у зв’язку з літературами народів світу і поєднав літературу з історичним життям нації”¹, якщо С.Єфремов „простежив ідеологічні основи українського письменства від його основ до 1918 р.”², а Д.Чижевський – додав від себе – розробив концепцію „внутрішнього” розвитку стилів в українській літературі ХІ-ХVІІІ століть, то всі вони спиралися на ту „найбільшу кількість фактичного матеріалу”, яку „згромадив”³ Михайло Возняк. При цьому ще І.Франко, пишучи рецензію на книгу М.Возняка „Маркіян Шашкевич як фольклорист”, устигнув звернути увагу сучасників на головну наукову рису тоді ще молодого вченого – його надзвичайну ретельність: „М.Вознякові треба признати найбільшу працьовитість та найліпше вироблену методу точного, скрупулятного до найменших дрібниць досліду язикових та літературних явищ”⁴. Цю „методу” видатний дослідник давньої української літератури Михайло Возняк успішно застосовував і при розгляді різноманітних проблем, пов’язаних із вивченням літописних пам’яток. Прикметно, що і для сучасних українських медієвістів, як-от, наприклад, дослідника монастирсько-церковного, крайового та козацького літописання М.Корпанюка, „слухними методологічними орієнтирами” є насамперед ті узагальнення та вчення про історію літератури – „не літеру, а дух, думку, ідею”⁵, бо вона „частина великої історії духу, котру можна назвати філософією”⁵. Останнє твердження, яке цитує М.Корпанюк, належить саме М.Вознякові та зайвий раз спростовує наведені вище скептичні висловлювання О.Білецького й інших критиків Вознякової історико-літературної методології.

¹ *Гнатюк М.* Цит. праця. – С. 26.

² Там само.

³ Там само.

⁴ Цит. за: *Нечиталюк М.* „Честь праці!”: Академік Михайло Возняк у спогадах та публікаціях. – Цит. видання. – С. 181.

⁵ *Корпанюк М.* Слово. Хрест. Шабля (українське монастирсько-церковне, світське крайове літописання ХVІ-ХVІІІ ст., компіляції козацького літописання ХVІІІ ст. як історико-літературне явище). – К.: Смолоскип, 2005. – С. 29-30.

У дослідженнях літописів як літературних пам'яток – а саме так формулює першу проблему розділу „Літописи” в „Історії української літератури” Михайло Возняк: „Приналежність літописів до літератури”¹ – наш учений мовби іде слідом за основоположником англійського літературознавства Нового часу Філіпом Сиднеєм, який іще в XVI ст. сформулював дві своєрідні вимоги до „справжнього” літературного твору, що полягали в дотриманні двох принципів: принципу національної традиції та принципу високої майстерності². Ніби розширюючи цю тезу, М.Возняк зазначає, що вже перші з-поміж давньоукраїнських літописів є „у вищій мірі” літературними творами, ніж інші пам'ятки письменства, які дійшли до нас із XI століття. Літописи, на його переконання, „і в цілості мають поетичне забарвлення і містять велику силу характеристичних епізодів чисто поетичної творчості, як, напр. народні поетичні перекази. Зрештою початком літопису являється розвиток національно-історичної свідомості, а це вже само собою творить предмет зацікавлення історика літератури”³. Кожну літописну пам'ятку зокрема, а також тяглість української літописної традиції загалом М.Возняк завжди розглядає насамперед із позиції зародження, розвитку та збереження в нелегких історичних і політичних обставинах цієї визначальної для самого жанру літописання національно-історичної свідомості.

Водночас уже в перших загальних зауваженнях на тему літописів в „Історії української літератури” М.Возняк проступає його прихильне ставлення до гіпотези І.Франка (її потім також частково підтримали та розвинули у власних „Історіях української літератури” М.Грушевський і Д.Чижевський) про віршовану форму та поетичну в широкому сенсі основу перших українських літописних пам'яток. „Багато з літописних оповідань мають сьогодні книжну форму, але їх первісна основа, – заявляв майбутній академік, – була поетична

¹ *Возняк М.* Історія української літератури. – Т. I. – Львів: Накладом Товариства „Просвіта”, 1920. – С. 178.

² *Sydney Philip.* From “Defence of Poesy” // The Idea of Literature. The Foundations of English Criticism. – Moscow: Progress Publishers, 1979. – P. 32-33.

³ *Возняк М.* Історія української літератури. – Т. I. – Львів: Накладом Товариства „Просвіта”, 1920. – С. 178.

або бодай ходила як народній переказ”¹. У літописі, за спостереженням М.Возняка, – і це можна вважати виокремленням іще однієї значущої особливості цього специфічного літературного жанру – „історія і переказ постійно переплітаються і мають взаємний вплив на себе”². Вибираючи пріоритети довговічності і, сказати б, успішності „літописного проєкту” для українського письменства поміж здебільшого запозиченими формою та певними канонічними історіографічними (насамперед візантійськими) вимогами, з одного боку, й українськими духом і змістом – з другого, М.Возняк рішуче стає на бік змісту. Він пише, що саме літопис „був першим літературним пам'ятником, де заговорило українське життя”³, наголошуючи насамперед на сильному „поетичному елементі” вже перших наших літописних пам'яток. Цей „поетичний елемент в українським літописі, – вважає дослідник, – з'явився з одного боку під впливом апокріфів і легендарної літератури, з другого боку під впливом вірувань і переказів, що жили серед українського народу в часі писання літописів”⁴.

Спеціально не акцентуючи на жанрових модифікаціях літопису та не ставлячи собі за мету простежити розвиток саме цього жанру в українському письменстві XI-XVIII ст., автор „Історії української літератури” принагідно виявляє глибоке розуміння основ літописання, причин (і національно-ментальних, і культурно-історичних) його появи, а також зазвичай стисло характеризує кожну з літописних пам'яток, розташовуючи її на своєрідній умовній шкалі від літопису як писання суто за роками до, за висловом ученого, “прагматичної” історії – „удержаної в літописній формі лише тому, що автори не були в силі опанувати матеріялу та привести його внутрішній зв'язок”⁵, – зазначає науковець, пишучи про твори, що постали як відгук на події Хмельниччини. І продовжує, вочевидь, убачаючи принципову різницю насамперед у законах літературного

¹ *Возняк М.* Історія української літератури. – Т. I. – Львів: Накладом Товариства „Просвіта”, 1920. – С. 214.

² Там само. – С. 179.

³ Там само. – С. 178.

⁴ Там само.

⁵ Там само. – С. 343.

процесу XI-XIII століть, із одного боку, та XVII-XVIII – з другого: „Ті мемуари й історії задержали давню форму літописий”¹. Таким чином, бачимо розрізнення літопису як жанру та літопису як форми викладу матеріалу, найбільш зручного, зокрема, для козацьких літописців, хоч і – можемо здогадуватися з наведених Вознякових висловлювань – дещо, на його думку, старомодною на тлі літературного процесу епохи, яку сьогодні традиційно називаємо бароковою.

Мабуть, найкраще та найстиліше пояснює М.Возняк власне розуміння літопису як жанру в читанці-хрестоматії „Старе українське письменство. Вибір для середніх шкіл”. „Що таке літопись?”² – ставить він питання, починаючи огляд початків цього жанру в Україні-Русі. „Бачимо тут, – відповідає сам же, маючи на увазі перші записи, які лягли в основу майбутньої „Повісти минулих літ”, – записки преріжнорідних подій по роках без ніякого внутрішнього звязку, без прагматичного викладу. Се й єсть *літопись*”³. А трохи нижче, даючи характеристику вже Галицько-Волинського літопису, врешті, пояснює, що має на увазі під цим „прагматичним викладом”: „Відмінно від попередніх українських літописців, що викладали події по роках, – пише М.Возняк, – галицько-волинський літописець старається оповідати події у *прагматичнім звязку*, бо, – наводить цитату з цієї пам’ятки, – „хронографу нужа єсть писати все и вся бывшая, овогда же писати в передняя, овогда же возступати в задняя...”⁴ Такий „літописно-прагматичний” підхід до побіжної класифікації українських літописів в основному збережено й у всіх трьох томах Вознякової „Історії української літератури”. Цікаве спостереження на цю тему – вже у стосунку до одного з козацьких літописів – зробила В.Соболь, сучасна дослідниця Літопису Самійла Величка. Вона помітила, як змінювалося трактування саме жанрового різновиду Величкового твору в наукових працях М.Возняка. Спершу, в 1922 році,

¹ *Возняк М.* Старе українське письменство. Вибір для середніх шкіл. – Львів: Накладом Українського педагогічного товариства, 1922. – С. 343.

² Там само. – С. 117.

³ Там само.

⁴ Там само. – С. 120.

він „прикладас до давнього поняття „роману” – йому сучасне, коли пише про створення Величком „літописних мемуарів – роману”¹. А через два роки – у третьому томі „Історії української літератури” – „вчений називає Величка уже поіншому: повістярем-мемуаристом, зараховуючи його твір, як і інші козацькі літописи, передусім до красного письменства, наголошуючи, що „це ж у першій мірі літературні пам’ятки, історичні повісті та проби популяризації рідної історії вкупі”². До цього варто додати, що в авторському тексті згадуваної вже хрестоматії „Старе українське письменство” подано цікаве узагальнення праці козацьких літописців, а також творця „Історії Русів”, котрі нерідко описували історію не справжню, а ймовірну – так би мовити, правдоподібну, – особливо полюбуючи вводити в тексти своїх творів вигадані писання та промови історичних персонажів. „Користуючися своїми жерелами, ішов Величко слідами великих римських істориків і вкладав в уста героїв слова, яких вони ніколи не виголосили, але які могли виголосити згідно із своєю вдачею й життєвою діяльністю. Те саме треба сказати про листування. Робив се вже Грабянка, в більшій іще мірі Величко, а в найвисшій ступні виступить се в автора „Історії Русів”. Таким робом у козацьких літописах маємо в першій мірі історичні повісті та спроби популяризації рідної історії, а не саму наукову історію”³. З другого боку, цієї категоричности і подекуди навіть зверхности щодо літописного жанру в XVII-XVIII ст. уже немає, як ми бачили вище, в заключному томі „Історії української літератури”, хоча фразу про „проби популяризації рідної історії” залишено практично без змін. Таке коригування поглядів на літописні пам’ятки свідчить про постійний творчий пошук М.Возняка, а також про те, що йому справді залежало на віднайденні істини щодо суто жанрових аспектів огрому літописної літератури.

Натомість, переходячи до розгляду форми літопису, зокрема її

¹ *Соболь В.О.* Літопис Самійла Величка як явище українського літературного бароко. – Донецьк: МП „Отечество”, 1996. – С. 124.

² Там само.

³ *Возняк М.* Старе українське письменство. Вибір для середніх шкіл. – Цит. видання. – С. 348.

походження й усталення в такому вигляді, який став канонічним для цього жанру на довгі століття, М.Возняк досить несподівано зазначає, що „для історика літератури це питання не має істотної ваги”¹. Подальші пояснення цієї тези дають зрозуміти, що дослідження формального боку літопису відносив наш учений до царини насамперед текстології, а не історії літератури. Хоча М.Возняк і не пише про це прямо, не вживає, врешті, самого терміна „текстологія”, проте вдається до лаконічного окреслення типової схеми постанови літописного тексту і наводить перелік основних текстологічних понять. Робить він це максимально стисло й у такий спосіб наочно виносить цю проблему за межі свого історико-літературного дослідження. „Писання літописів, – скупко зазначає автор „Історії української літератури”, – відбувалося у нас тим робом, що на давніше оповідання напластовувалися пізніші вістки й коротші оповідання зводилися разом в ширше оповідання, яке захоплювало щораз ширші хронологічні й територіяльні рямки”². Відтак навіть у найдавніших рукописах із-поміж тих, які дійшли до нас, літопис „представляє собою вже літописний звід, себто компіляцію, зложену з літописних заміток і літописних оповідань”, причому „під літописною завіткою розуміється запис якоїсь події з хронологічною датою”, а „літописне оповідання звичайно не має хронологічної дати, за те подає суцільне оповідання про якусь визначну подію”³. Попри лаконічність цих зауважень, слід зазначити, що аргументований поділ масиву умовного літописного тексту на „літописні завіткі” та „літописні оповідання” і з’ясування різниці між ними – це по суті перша в українському літературознавстві успішна спроба термінологічних визначень того, що до М.Возняка просто називали „шматками тексту”, „уступами” або навіть і „літописними оповіданнями” (як, наприклад, І.Франко⁴), але не завдавали труду науково обґрунтувати ці поняття й відмежувати одні від одних. Закінчує своєрідний текстологічний конспект М.Возняк з’ясуванням іще кількох термінів із арсеналу цієї

¹ *Возняк М.* Історія української літератури. – Т. I. – Львів: Накладом Товариства „Просвіта”, 1920. – С. 179.

² Там само.

³ Там само.

⁴ Див., зокрема: *Франко І.* Студії над найдавнішим київським літописом // *Франко І.* Твори: У 50 т. – Т. 6. – К.: Наукова думка, 1976. – С. 7-187.

філологічної науки: „Кілька літописних зводів злучуються разом в одно ширше суцільне літописне оповідання і творять літописний збірник, зроблена з якого копія, більше чи менше близька до оригіналу, називається літописним списком”¹. Практично всі згадані тут терміни зберегли те саме наукове навантаження й у наші дні; шкода лише, що М.Возняк не добачив допущеного омонімічного вживання поняття „літописне оповідання”, адже літописні оповідання, які разом із „літописними завітками” творять літописний звід, і „літописне оповідання” як результат поєднання водне кількох літописних зводів – це, звичайно, різні речі. Очевидно, у другому випадку мало б ітися про редакцію літопису, і, зрештою, сам М.Возняк при подальшому викладі матеріялу в „Історії української літератури” цілком слушно вживає саме цей термін.

Утім, значно більше, ніж витворення та обґрунтування текстологічного термінологічного апарату, цікавили М.Возняка наукові здобутки його попередників, зокрема й у сфері дослідження літописів. Як відомо, майбутній академік уже в роки праці над „Історією української літератури” мав енциклопедичні бібліографічні знання, про що, між іншим, свідчать і велетенські покажчики до обох книг цього дослідження під назвою „Важніша література предмету”² (була ж іще, вочевидь, інша, але „не важніша”). Серед дослідників літописної спадщини княжої доби, котрі займалися реконструкцією первинних літописних текстів і виявленням пізніших нашарувань („довгий ряд учених старався шляхом наукової аналізи дійти до напластовань, означити ступінь і характер залежності одних літописних зводів від інших і вияснити історію розвитку літопису від його початків”³) М.Возняк особливо виокремлює А.Шахматова, в якого справедливо бачить „найоригінальніші і найбистріші здогади”⁴. Проте, мабуть,

¹ *Возняк М.* Історія української літератури. – Т. I. – Львів: Накладом Товариства „Просвіта”, 1920. – С. 179.

² Див.: *Возняк М.* Історія української літератури. – Т. I. – Львів: Накладом Товариства „Просвіта”, 1920. – С. 300-330; *Возняк М.* Історія української літератури. – Т. III. – Львів: Накладом Товариства „Просвіта”, 1924. – С. 530-550.

³ *Возняк М.* Історія української літератури. – Т. I. – Львів: Накладом Товариства „Просвіта”, 1920. – С. 179-180.

⁴ Там само. – С. 180.

слушно автор „Історії української літератури” практично уникає систематичних посилань на праці різних науковців в основному тексті свого дослідження, адже інакше за прізвищами вчених, із котрими погоджувався б або ж полемізував би М.Возняк можна було б і не розгледіти самої історії нашого письменства.

У складному історичному процесі постановки окремих літописних записів і утворення на їхній основі ширших, ідеологічно, художньо та композиційно завершених творів М.Возняка чи не найбільше цікавили люди. Тому одним із „улюблених” наукових занять ученого було з’ясування питання авторства тих чи інших частин літописів або й цілих творів. Саме цій проблематиці присвячено чи не найбільше місця в „літописних” частинах „Історії української літератури”, а також дві окремі ґрунтовні праці („Хто ж автор т. зв. Літопису Самовидця?”¹ та „Псевдо-Кониський і псевдо-Полетика („Історія Русовъ” у літературі й науці)”²), в яких академік у полемічній манері, але спираючись на величезний масив історичних і бібліографічних фактів намагається довести власні гіпотези авторства Літопису Самовидця й „Історії Русів”. Також заслуговує на увагу й відносно коротка за обсягом, але не менш аргументована, ніж згадані праці, стаття „Українські пісні й польські вірші з „Літописця” Єрлича”³, де М.Возняк виступає як один із небагатьох надзвичайно уважних читачів цього маловідомого тексту, що багатьма ознаками тяжіє до корпусу козацького літописання, а головне – як фольклорист полемізує, насамперед із І.Франком, щодо авторства чотирьох пісень, розміщених у Єрличевому літописі. Спираючись на принагідні історичні згадки в текстах цих пісень, а також проводячи їхній тонкий філологічний аналіз, М.Возняк доводить, що, по-перше, пісні ці – літературного, а не народного походження, а по-друге, що їхнім автором, найімовірніше, є одна і та сама особа. Зазвичай у таких випадках учений намагався наприкінці дослідження назвати

¹ Возняк М. Хто ж автор т. зв. Літопису Самовидця? // ЗНТШ. – Львів, 1935. – Т. СЛІІІ. – С. 1-81.

² Возняк М. Псевдо-Кониський і псевдо-Полетика („Історія Русовъ” у літературі й науці) // Праці відділу українознавства. – Т. ІІІ. – Львів – Київ, 1939. – 159 с.

³ Возняк М. Українські пісні й польські вірші з „Літописця” Єрлича // ЗНТШ. – Львів, 1931. – Т. СЛІ. – С. 195-205.

гіпотетичне ім’я автора тих чи інших анонімних текстів, але щодо пісень у цьому літописі, за браком переконливих свідчень, змушений був обмежитися лише констатацією їхнього спільного авторства. Варто навести низку аргументів дослідника – як промовисту ілюстрацію його славнозвісного наукового методу. „Тяжко погодитися з думкою Франка – пише М.Возняк, розглядаючи перший віршований текст, – що пісня про Потоцького це вірша, призначена для деклямації, а не для співу... Текст пісні робить вражіння, що він записаний із уст, а не переписаний, на що вказує непослідовність у правописі й мові. Та й оригінал копії призначеної для деклямації вірші не міг бути тоді такий попсований, яким ставав легко текст при співі, тим більше, при неможливості докладно записати текст пісні від того, що співав її”¹. Урешті, М.Возняк робить висновок, що автором цієї пісні „був такий самий український шляхтич, як автор літопису Єрлич, може й студент, що служив у запорозькому війську й погоджував свої українські інтереси з польською державністю, як це робив і сам Богдан Хмельницький по перших побідах”². Аналогічно проаналізувавши зміст другої та третьої пісень, М.Возняк знаходить досить доказів, аби приписати їхнє авторство творцеві першого тексту. „Що ж торкається справи авторства четвертої пісні, – розмірковує вчений, – то слова про призначення Хмельницького,

Azeby pokornych od ruk onych hordych mocno obwarował,

себто спільна моральна думка перших трьох пісень про лихо, яке несе з собою гордість, споріднюють четверту пісню з першими трьома й не дозволяють виключувати й походження також четвертої пісні від автора перших трьох пісень”³. Завершує ж статтю М.Возняк – як він це любляв робити – наведенням самих текстів: аби кожен зацікавлений міг сам переконатись у слушності висновків автора статті або ж отримав матеріал для можливої наукової полеміки.

Я зумисно детально зупинився на розгляді цієї статті М.Возняка, щоби на прикладі невеликої за обсягом праці вченого показати

¹ Возняк М. Українські пісні й польські вірші з „Літописця” Єрлича. – Цит. видання. – С. 198.

² Там само. – С. 199.

³ Там само. – С. 200.

скрупульозність і сумлінність його „причинкової” методи та продемонструвати типовий для нього підхід до групування й аналізу літературного матеріалу, способу аргументації та „спрямування” висновків, адже цю саму схему і навіть композиційну матрицю дослідження академік використовував і в далеко більших за обсягом і важливіших за досягнутими науковими результатами студіях.

В „Історії української літератури” в поле зору М.Возняка потрапляють такі українські літописні пам’ятки: „Повість минулих (у нього послідовно – „временних”. – *Н.Ф.*) літ” (з окремими розглядами „Найдавнішого київського зводу”, „Першого Києво-Печерського зводу”, „Другого Києво-Печерського, або Початкового зводу” і трьох редакцій власне „Повісти минулих літ”), „Київський літопис” (із особливим наголосом на „Іпатському кодексі” пам’ятки), „Галицько-Волинський літопис”, „так звані литовські літописи”, „так званий „Короткий київський літопис” – як пам’ятки „давнього” типу українського літописання; два Густинські літописи, „Український вірогідний Літопис”, „Діарій” Самійла Зорки (хоч і втрачений), різні „утрачені літописні записки”, Хмельницький літопис, Львівський літопис, Чернігівський літопис, „канцелярійні діарії”, Добромильський літопис, фрагменти різних монастирських літописів, один „зразок історичного збірника XVII-XVIII ст.” („збірник Кошаковського”), Літопис Боболинського, відтак три найбільші козацькі літописи: Самовидця (в т. ч. т. зв. „розширений”), Григорія Граб’янки та Самійла Величка – як твори, постали внаслідок „переходу від давнього літопису до нового”¹; а далі „Короткий опис України”, „літопис українських подій по обох берегах Дніпра” (тобто „Літопис або короткий опис ділань і випадків, що в яким році діялося на Україні по обох боках Дніпра й хто саме коли був козацьким гетьманом”), „Короткий опис про козацький український народ і про його воєнні справи” Петра Симоновського, „Українська історія або оповідання про козаків” Олександра Рігельмана й, урешті, „Історія Русів” і якийсь „досі невідкритий історичний твір Худорби”² – всі пам’ятки цієї групи, за визначенням М.Возняка, вже переходять „від літопису до сис-

¹ Возняк М. Історія української літератури. – Т. III. – Львів: Накладом Товариства „Просвіта”, 1924. – С. 374.

² Там само. – С. 416.

темагичного викладу історії”¹, хоча, безумовно, зберігають більшість традиційних ознак старовинного жанру. З-поміж цих кількох десятків творів і їхніх редакцій та списків дослідника найбільше хвилювало питання авторства „Повісти минулих літ” (себто можливості поіменно вказати на якомога більшу кількість авторів і редакторів різних зводів цієї пам’ятки), Літопису Самовидця й „Історії Русів”.

Щодо перших українських літописців, тут М.Возняк безапеляційно називає лише два імені: Никона Великого (ігумена Печерського монастиря у 80-их рр. XI ст.) – як продовжувача „Найдавнішого київського зводу”² – та Нестора, який у 1112 році, „маючи понад 60 літ, взявся за уложення нового літописного зводу, названого Повістю временних літ”³. При цьому, зберігаючи наукову об’єктивність, М.Возняк подає окремий підрозділ під назвою „Джерело сумнівів Несторового авторства”⁴, де, хоч і не погоджується з аргументами тих, хто відмовляв славнозвісному Несторові в авторстві саме літописного тексту, проте наводить ці аргументи і намагається знайти компроміс. Мовляв, без сумніву, „є свідoctва, які не дозволяють відмовляти Несторові уложення Повісти временних літ”⁵, але – з другого боку – не маємо права „приписати Несторові написання всіх статей, що увійшли в склад Повісти, бо ж вона є вислідом колективної творчості”⁶. Натомість М.Возняк (на противагу, наприклад, М.Костомарову⁷) відмовляється визнати автором бодай частини „Повісти минулих літ” Сильвестра, ігумена монастиря святого Михайла, заявляючи, що „відношення ігумена Сильвестра до Повісти це є відношення редактора до готового вже пам’ятника”⁸. Автором лише одного літописного оповідання – про осліплення у Звенигороді князя Василька – погоджується виз-

¹ Возняк М. Історія української літератури. – Т. III. – Львів: Накладом Товариства „Просвіта”, 1924. – С. 397.

² Там само. – С. 180.

³ Там само. – С. 188.

⁴ Там само. – С. 189-191.

⁵ Там само. – С. 191.

⁶ Там само.

⁷ Костомаровъ Н. Преданія первоначальной русской лѣтописи // Вѣстникъ Европы. – СПб., 1873. – Т. 1. – Кн. 1. – С. 6.

⁸ Возняк М. Історія української літератури. – Т. I. – Львів: Накладом Товариства „Просвіта”, 1920. – С. 193.

нати М.Возняк „правдоподібно священника князя” „якогось Василя”¹, який при дворі Ростиславичів у Перемишлі в 1113-1116 роках, загалом скорочуючи „Повість минулих літ”, водночас доповнив її згаданим драматичним оповіданням². Загалом, у пункті з’ясування ймовірних авторів і редакторів „Повісти минулих літ” М.Возняк в „Історії української літератури” практично не висуває полемічних тез (за винятком незгоди з Костомаровим, та й то не називаючи цього прізвища), підкреслюючи хіба що „проварязьку” настанову Нестора, який, „насилуючи свої джерела, проводив думку про ідентичність Русі й варягів та про варязьке походження династії української держави”³, проти чого (як і проти надмірних пошуків візантійських впливів, зокрема і на розвиток української літописної традиції) рішуче виступав сам Михайло Возняк.

Зовсім інша річ – полеміка довкола ймовірного авторства Літопису Самовидця й „Історії Русів”.

Уже у „Старому українському письменстві” 1922 року, а відтак у 1924 році – завершуючи „Історію української літератури” – Михайло Возняк на перше місце з-поміж козацьких літописів поставив Літопис Самовидця, зазначивши, що цей твір є „найціннішою літописю середньої доби, яка як безпосередній свідок об’єктивно оповіла про події”⁴, що він „відзначається оригінальністю змісту та простим, живим і поетичним викладом”⁵, тоді як „усі інші так звані козацькі літописи не мають уже тієї безпосередньої близькості до описаних подій, яка саме риза характеризує Літопис Самовидця”⁶. Практично відразу після стислої характеристики цієї пам’ятки М.Возняк переходить до розгляду можливості – користуючись майже винятково самим текстом твору – з’ясувати якщо не ім’я його автора, то бодай те середовище, з якого він походив чи представником якого

¹ *Возняк М.* Історія української літератури. – Т. I. – Львів: Накладом Товариства „Просвіта”, 1920. – С. 193.

² Там само. – С. 193.

³ Там само. – С. 189.

⁴ *Возняк М.* Старе українське письменство. Вибір для середніх шкіл. – Цит. видання. – С. 345.

⁵ *Возняк М.* Історія української літератури. – Т. III. – Львів: Накладом Товариства „Просвіта”, 1924. – С. 381.

⁶ Там само.

був. Слід зазначити, що хист уважно вчитуватись у, здавалося би, неважливі, принагідні подробиці, а також глибокі історичні та мовні знання дослідника сприяли тому, що навіть на кількох сторінках „Історії української літератури”, присвячених Літопису Самовидця, йому вдалося зробити низку влучних і цінних зауважень чи навіть відкриттів. Щодо території, з якої походив „Самовидець”, М.Возняк ствердив, що це Правобережна Україна, а доказ саме такого походження „масмо в тім, що на означення Лівобіччя уживає автор часто слів: Задніпря, Задніпряне”¹. Щодо соціальної приналежності автора літопису, то вчений помітив таку особливість: „В боротьбі між городовиками й запорозьким військом були симпатії Самовидця по боці городовиків”². А позаяк, на думку М.Возняка, „автор схилився бачити в повстанні Хмельницького тільки низку жорстокостей свавільної черні супроти своїх державців, а самі війни Хмельницького уважав божею карою за гріхи”³, „тому й в Літописі не найти якогось вдоволення автора з приводу блискучих побід Хмельницького”⁴, та й „ідеї злиття козацтва з масою поспільства не спочував автор, будучи, – на переконання М.Возняка, – в тім усім послідовним прихильником шляхетсько-роялістичних традицій, які по переяславським союзі переніс із польського короля на московського царя”⁵. Тобто перед нами постає образ людини, найімовірніше, шляхетського походження, українця за духом, але монархіста за політичними переконаннями, чоловіка освіченого, обізнаного з історією, котрий, проте, далеко не завжди за соціальними потрясіннями (насамперед під час Хмельниччини) міг бачити ознаки могутнього руху національного відродження. Проте в цій праці М.Возняк іще не називає жодних імен, які могли ховатися за літературною маскою „Самовидця”.

Таке завдання він ставить перед собою пізніше – у спеціальній розлогій статті „Хто ж автор т. зв. Літопису Самовидця?”, про яку вже було згадано. Академіка М.Возняка не влаштовували аргументи

¹ *Возняк М.* Історія української літератури. – Т. III. – Львів: Накладом Товариства „Просвіта”, 1924. – С. 382.

² Там само. – С. 383.

³ Там само. – С. 384.

⁴ Там само.

⁵ Там само.

більшості вчених, котрі схилилися до того, щоби визнати автором Літопису Самовидця генерального військового підскарб'я Романа Ракушку-Романовського. Насамперед учений звертає увагу на спостереження М.Костомарова про те, що у творі автор одного разу говорить про Романа Ракушку в третій особі¹, й це вже породжує певні сумніви щодо того, що твір написав саме він (водночас М.Возняк не може за браком переконливих доказів погодитися з версією Костомарова про авторство Федора Коробки – хоча би тому, що, як пише Возняк, „від 1670 р. не маємо друкованих звісток про нього”², – а Літопис Самовидця доводить свою розповідь аж до 1702 року). Далі М.Возняк намагається пункт за пунктом заперечити резони дослідників-прихильників авторства Романа Ракушки, зокрема В.Романовського, М.Петровського та М.Грушевського. Наприклад, на думку В.Романовського, на користь Романа Ракушки свідчило те, що „Літопис Самовидця написано простою літературною мовою того часу”³, що „Самовидця написано в Стародубі”⁴, де жив і помер Ракушка, що „Літопис Самовидця почато від 1648 року й доведено до 1702 року”, а „Ракушка помер на початках 1703 року, маючи 80 літ”, тож „він був наочним свідком Хмельниччини та подій після неї”⁵. „Про такі докази, – досить різко пише академік М.Возняк, – треба сказати, що вони не видержують критики, бо „простою літературною мовою того часу” писав не сам один Ракушка; бо він не один жив у Стародубі, а втім текст самого Літопису Самовидця не дозволяє приписувати його авторство якомусь стародубцеві взагалі (вище вже згадувано про Вознякове спостереження стосовно послідовного вживання в літописі слова „Задніпря” на означення лівобережних територій, тоді як Стародуб розташований саме по лівий бік від Дніпра. – *Н.Ф.*); бо наочних свідків Хмельниччини й подій після неї було поза Ракушкою багато більше, й таких, що пережили Ракушку”⁶. На думку професора М.Петровського, чий

¹ *Возняк М.* Хто ж автор т. зв. Літопису Самовидця? // ЗНТШ. – Львів, 1935. – Т. СЛІІІ. – С. 3.

² Там само. – С. 4.

³ Там само. – С. 13.

⁴ Там само.

⁵ Там само.

⁶ Там само.

аргументи також наводить М.Возняк, „Самовидець це Ракушка тому, що збігаються разом місця їх перебування, бо до 1668 р. Самовидець перебував на Чернігівщині й до кінця 1668 р. жив на Ніженщині, зокрема в Ніжені, Ракушка; бо від 1676 р. Самовидець жив на Сіверщині, „при чому був особливо зв’язаний з Стародубом” (М.Петровський. Нариси історії України, с. 63), і Ракушка жив до кінця свого життя в Стародубі”¹ тощо. І тут М.Возняк категоричний: „Немає потреби наводити далші подібні докази дослідника, – заявляє він, – бо з огляду на те, що Самовидець не жив від 1676 р. у Стародубі (як видно, це головний пункт „антиракушківської” доктрини М.Возняка. – *Н.Ф.*), й тим самим не є ідентичний з Ракушкою, відпадають далші виводи автора...”² „Розправившись” у схожий спосіб із доказами М.Грушевського й інших, автор статті постав перед потребою запропонувати власного кандидата на авторство Літопису Самовидця. Глибоко проаналізувавши історичні, біографічні, ідеологічні та суто психологічні аспекти ставлення „Самовидця” до різних діячів другої половини XVII ст. (Самойловича, Мазепи, Дорошенка й ін.), академік М.Возняк дійшов висновку, що „Самовидця можна шукати тільки між козацтвом, що було при Дорошенкові”³, а „більше від усіх дотеперішніх кандидатів має право на Самовидця Федір Кандиба”⁴ – один із тих простих козаків, котрі разом із полковником Золотаренком і старшиною Коробкою та Ракушкою були в 1660 році в Борисові у складі спеціальної комісії, що на неї особливу увагу звертав іще М.Костомаров⁵. Окрім того, М.Возняк підкріплює свої висновки ґрунтовним мовним аналізом тексту Літопису Самовидця, звертаючи увагу на регіональні особливості слововжитку автора твору, які, на його думку, також заперечують можливість авторства пам’ятки Романа Ракушки-Романовського. І хоча Возняковий „фаворит” Федір Кандиба майже не знайшов прихильників серед інших дослідників пам’ятки та сьогодні практично відкинтий (можливо, все-таки несправедли-

¹ *Возняк М.* Хто ж автор т. зв. Літопису Самовидця? – Цит. видання. – С. 20.

² Там само.

³ Там само. – С. 39.

⁴ Там само. – С. 62.

⁵ Там само. – С. 3.

во) як імовірний „Самовидець”¹, проте не можна не віддати належне скрупульозності й наполегливості академіка, чиїх доказів „контра” Ракушка-Романовський ніхто переконливо ще не спростував.

Ще більше зусиль і труду доклав Михайло Возняк, аби забезпечити наукове майбутнє власній гіпотезі про авторство „Історії Русів” – пам’ятки, що, фактично, завершує більш як сімсотлітню традицію українського літописання. Цікаво, що й у хрестоматії „Старе українське письменство”, і в „Історії української літератури” М.Возняк повністю підтримав чи не найпоширенішу версію про Григорія Полетику як автора цього твору². Проте з плином часу – ситуація вельми схожа на Вознякові „стосунки” з Літописом Самовидця – почав сумніватися в усталеній і майже загальноприйнятій думці. Наслідком цих сумнівів і стала широка розвідка (властиво, монографія) „Псевдо-Кониський і псевдо-Полетика („Історія Русовъ” у літературі й науці)”, яка з’явилася через п’ятнадцять років після виходу заключного тому Вознякової „Історії української літератури”.

Праця про ймовірне авторство „Історії Русів” (але не тільки, адже тема закросна дуже широко, як видно зі слів, узятих у дужки в назві розвідки) складається з п’яťох частин, упродовж яких М.Возняк, за його улюбленою „композиційною” звичкою, поступово, крок за кроком, аналізуючи величезний науковий і художньо-літературний матеріал, доходить до „кульмінації”, себто висунення власної гіпотези про автора пам’ятки. Першу частину присвячено історії поширення та набуття популярності „Історією Русів” до її виходу друком – як серед дедалі ширшого читацького загалу, так і серед письменників і науковців. Академік Возняк виявляє та показує вплив „Історії Русів” на творчість поетів К.Рилєєва, А.Пушкіна, А.Метлинського, М.Костомарова, Т.Шевченка, а також на історичну прозу М.Гоголя (насамперед „Тарас Бульба”) та П.Куліша (зокрема на повість „Михайло Чарнишенко”), зазначаючи, що вже „при кінці 30 рр. ХІХ

¹ Дзира Я. Вступ // Літопис Самовидця. – К.: Наукова думка, 1971. – С. 22.

² Возняк М. Старе українське письменство. Вибір для середніх шкіл. – Цит. видання. – С. 350; Возняк М. Історія української літератури. – Т. III. – Львів: Накладом Товариства „Просвіта”, 1924. – С. 412-413.

ст. „Історія Русовъ” тішилася загальним поширенням в Україні”¹. Також тут ідеться про істориків, котрі у своїх дослідженнях надто довірливо ставилися до фактів та інтерпретацій, викладених в „Історії Русів” (Д.Бантшиша-Каменського, М.Маркевича) та про похвали на адресу твору як літературної пам’ятки “найбільшого авторитета щодо української історії в тодішньому часі”² М.Максимовича. Окрема тема – використання матеріалу „Історії Русів” у „Запорожской Старине” І.Срезневським для створення його загальновідомих фальсифікатів українських народних пісень і дум: „Фальсифікати „Запорожск-ої Старины”, – робить висновок М.Возняк, – були головно наслідком знайомства з „Історією Русовъ”, яке викликало загальне захоплення гуртка Срезневського”³.

У другій частині подано огляд різкого посилення інтересу до пам’ятки після того, як у 1846 році її видав Осип (у М.Возняка – послідовно „Йосип”) Бодяньський. У друкованому вигляді твір став об’єктом прискіпливого аналізу та здебільшого нищівної критики з боку російських істориків (професора Соловйова, Клеванова й ін.), а також спонукав до широких порівнянь „Історії Русів” із козацькими літописами. У процесі цих порівнянь з’являлися цікаві думки та гіпотези, не завжди обґрунтовані, проте цінні для кращого пізнання феномена аналізованої пам’ятки. Наприклад, один із перших критиків „Історії Русів” О.Лазаревський зробив висновок, що, з історичного погляду, значно вірогідніший за „Історію Русів” Літопис Самійла Величка; натомість Г.Карпов висунув припущення, що „двійником” (а отже, може йтися бодай про часткове спільне авторство) „Історії Русів” є Літопис Григорія Граб’янки. Власне, саме після 1846 року на повен зріст постала проблема пошуків справжнього автора твору – всупереч зазначеному на титулі видання Бодяньського імені Георгія Кониського. Чи не першим „до думки, що автором „Історії Русовъ”⁴ не був Кониський” прийшов у 1860-их роках М.Максимович. Натомість захисником Кониського як автора

¹ Возняк М. Псевдо-Кониський і псевдо-Полетика („Історія Русовъ” у літературі й науці) // Праці відділу українознавства. – Т. III. – Львів – Київ, 1939. – С. 28.

² Там само. – С. 32.

³ Там само. – С. 26.

⁴ Там само. – С. 43.

пам'ятки виступив І.Прижов, опонентом якого, своєю чергою, став М.Драгоманов. На тлі досить активних наукових суперечок щодо історичної вартості „Історії Русів” і щодо того, чи справді цей твір написав Кониський, гучно пролунав голос А.Піпіна, який закликав докласти всіх зусиль, аби знайти справжнього автора „Історії Русів”, і писав про цей твір, що „яка ні була б чисто історична його стійність, він незвичайно цікавий як літературна пам'ятка”¹. Таким чином, М.Возняк підводить нас до того моменту, коли почали лунати не лише заперечення на адресу Георгія Кониського, але і конкретні імена ймовірних авторів „Історії Русів”.

Третя частина розвідки „Псевдо-Кониський і псевдо-Полетика” – це огляд дискусій між прихильниками версії О.Лазаревського про те, що автором пам'ятки слід уважати Григорія Полетику (М.Василенко, Л.Яновський, Є.Онацький, Д.Дорошенко, М.Горбань), їхніми опонентами, котрі бачили автором сина Григорія – Василя Полетику (В.Горленко, М.Драгоманов, А.Стороженко), а також тими вченими, котрі найвірогіднішим визнавали варіант, за якого „Історію Русів” почав писати Полетика-батько, а вже закінчував – син (зокрема, в деяких виступах сам О.Лазаревський, а крім нього, Л.Майков і М.Грушевський)². Як бачимо, станом на кінець XIX – початок XX століття практично всі версії щодо авторства „Історії Русів” зводилися до членів родини Полетик у різних конфігураціях, а ім'я Георгія Кониського було майже відкинуто. За одним винятком – польського історика та поета Людвіга Яновського. М.Возняк наводить різко негативні висловлювання про „Історію Русів” цього літератора, котрий звинувачував автора пам'ятки в тому, що „цей пасквіль впливав на вироблення неприхильности, а то й ненависти до Польщі в поетів”³, а відтак і „приписування незвичайної мистецької вартості „Історії Русовь” уважав Яновський за безмірно перебільшене”⁴. Водночас Л.Яновський високо цінував розум Г.Полетики і навіть ставив його в ряду українських мислителів поруч зі Сковородою,

¹ Цит. за: *Возняк М.* Псевдо-Кониський і псевдо-Полетика („Історія Русовь” у літературі й науці). – Цит. видання. – С. 58.

² *Возняк М.* Псевдо-Кониський і псевдо-Полетика („Історія Русовь” у літературі й науці). – Цит. видання. – С. 61-96.

³ Там само. – С. 84.

⁴ Там само. – С. 89-90.

а водночас він писав, повертаючись до ролі Кониського в постанні „Історії Русів”, що той „не тільки приклав руку до неї, але в деякій мірі був її співавтор”¹. Тут же М.Возняк згадує і про критиків Л.Яновського, серед котрих вирізнявся такий помітний дослідник „Історії Русів”, як Олександр Грушевський.

Переходячи до власних думок щодо ймовірного автора пам'ятки, М.Возняк у четвертій частині своєї праці висловлює загальні спостереження (у спосіб дуже близький, як він це робив при „встановленні” авторства Літопису Самовидця) про особу творця „Історії Русів”, зокрема, про те, що його „треба шукати між великими землевласниками”². І хоча великим землевласником був і сам Г.Полетика, проте М.Возняк звертає увагу на яскраву суперечність між захопленням діяльністю так званої „Малоросійської Колегії” часів графа Румянцева в „Історії Русів” і різко негативним ставленням як до Комісії, так і до самого Румянцева Григорія Полетики, наводячи докази, зокрема, з приватних листів останнього. У цій частині академік М.Возняк детально зупиняється на біографіях Григорія та Василя Полетик, високо оцінюючи рівень їхніх історичних знань (особливо батька). На думку, М.Возняка, справді, „з сучасників Григорія Полетики ніхто не був більше від нього приготований написати історію України”³. А проте, переконаний учений, він не написав її, про що промовисто, як гадає М.Возняк, „свідчать слова листа його сина до Рум'янцева...”⁴. Отже, тоді хто ж?

Відповідь на це питання покликана дати п'ята, заключна, частина Вознякової праці. Тут учений зізнається, що ще „в часі приготування третього тому „Історії української літератури” (тоді, нагадаю, дослідник підтримав найпопулярнішу версію – про Г.Полетику. – *Н.Ф.*) мої думки... вертілись коло особи Олександра Безбородька вкупі з Василем Рубаном (відомим видавцем, зокрема „Короткого літопису України” та „Подорожі до святих місць у Європі, Азії та Африці” В.Григоровича-Барського. – *Н.Ф.*)”⁵. Та вже до 1939 року

¹ *Возняк М.* Псевдо-Кониський і псевдо-Полетика („Історія Русовь” у літературі й науці). – Цит. видання. – С. 88.

² Там само. – С. 119.

³ Там само. – С. 128.

⁴ Там само.

⁵ Там само. – С. 136-137.

М.Возняк, на його переконання, знайшов вагомі докази про те, що автором „Історії Русів” був саме О.Безбородько. „Аналогії з „Історією Русовъ” і листів Олександра Безбородька до сина (скрупульозне – „возняківське” – зіставлення цих текстів подано тут же. – *Н.Ф.*) набирають окремої ваги з тієї причини, що без них, на підставі самих аналогій між „Історією Русовъ” і продовженням Безбородька в книжечці Рубана з 1777 р. (йдеться про згаданий вище „Короткий літопис України”, схожість „Історії Русів” із яким М.Возняк помітив раніше. – *Н.Ф.*), не можна було б із певністю твердити, що Олександр Безбородько був автор „Історії Русовъ”, бо можна б такі аналогії пояснювати самим запозиченням невідомого автора. Щойно одні, себто аналогії між „Історією Русовъ” із згаданим продовженням, і другі, себто аналогії між „Історією Русовъ” і листами Олександра Безбородька до батька, дають тверду підставу бачити в Олександрі Безбородьку автора „Історії Русовъ”¹. До цієї „твердої підстави” на заключних сторінках Вознякової розвідки додано ще деякі аргументи (біографічні та фактологічні) на користь О.Безбородька як автора знаменитого твору².

Можна впевнено твердити, що академік М.Возняк був справді цілковито переконаний у непогрішності власноруч вибудованих версій щодо авторства й Літопису Самовидця (Федір Кандиба), й „Історії Русів” (князь Олександр Безбородько), а тому дуже болісно реагував на критичні стріли на адресу цих своїх досліджень і на спроби (треба визнати, небезуспішні) спростувань його доказів. Укупі з імпульсивністю характеру нашого вченого це призводило до драматичних для нього, проте нерідко комічних для сторонніх спостерігачів наслідків і виявів Вознякового невдоволення. Як згадував В.Дорошенко, чиї спогади наводить у книзі „Честь праці!” М.Нечиталюк, академік Возняк „страшенно обурювався на проф. Оглоблина, що той оспорує його думку, що автором „Історії Русів” був Ол.Безбородько, а обстоює авторство Лобисевича. А коли проф. Оглоблин у відповідь на його статтю в січневому числі львівського журналу „Наші дні” 1944 року „І хто ж автор Історії Русів”, в якій

¹ *Возняк М.* Псевдо-Кониський і псевдо-Полетика („Історія Русовъ” у літературі й науці). – Цит. видання. – С. 153.

² Там само. – С. 153-159.

Возняк виступав проти приписування авторства Лобисевичу, в лютому числі цього журналу відповів статтю „Псевдо-Безбородько проти Лобисевича” (іронічний натяк на назву розвідки М.Возняка про „псевдо-Кониського” та „псевдо-Полетику”. – *Н.Ф.*), то... був так вражений цією відповіддю, що нахвалявся „побити” Оглоблина”¹. Так чи інак, але, незважаючи на титанічні зусилля М.Возняка та багатьох інших дослідників Літопису Самовидця й „Історії Русів”, питання авторства цих творів і досі залишається в науці до кінця не з’ясованим. А на завершення теми „Возняк і авторство літописів” треба наголосити, що коли не конкретних імен, то бодай середовища, з якого міг походити автор тієї чи іншої літописної пам’ятки вчений намагався дошукуватися завжди і брався до цих пошуків із запалом професійного детектива, вміючи розгледіти в тексті твору такі глибоко приховані автобіографічні чи автопсихологічні свідчення, які справді нерідко привідкривали нові стежини для виявлення загублених у часі письменників-хронографів.

Хист глибинно входить в текст, зокрема й літописний, дозволив академікові М.Возняку цілком органічно стати одним із найпринциповіших противників „колискової” теорії про походження „трьох братніх народів”. На сторінках „Історії української літератури” та хрестоматії „Старе українське письменство” вчений просто, але надзвичайно переконливо показав, як сам матеріял літописів (а також низки інших творів доби Київської держави та роздробленості Русі) спростовує цю антинаукову теорію. „Українські літописи як продукт українського духа” – така в першому томі „Історії української літератури” назва розділу, де, крім власних спостережень за національною основою давньоукраїнських літописів, М.Возняк наводить і висновки іноземних учених: німця Шлецера, росіянина Соловійова та поляка Брюкнера². Ідеться тут про те, що, порівняно із західноєвропейськими середньовічними хроніками, „український Нестор видавався німецькому вченому (Шлецерові. – *Н.Ф.*) феноменальним явищем як представник національної

¹ *Дорошенко В.* Академік Михайло Возняк // *Нечиталюк М.* „Честь праці!”: Академік Михайло Возняк у спогадах та публікаціях. – Цит. видання. – С. 378.

² *Возняк М.* Історія української літератури. – Т. I. – Львів: Накладом Товариства „Просвіта”, 1920. – С. 209-211.

літератури”¹; про те, що для Соловйова „південний літопис – Київський і Волинський – відноситься до північного Суздальського, як Слово про похід Ігоря відноситься до оповідання про Мамаєве бойовище”², де „вже нема живої драматичної форми оповідання, до якої історик привик в південнім літописі”³; про те, що, за Брюкнером, „природне, свіже, плястичне оповідання, епічність епізодів, демократизм, подібний, як в білінах, любов до правди, багатство й докладність переказів заставляє кождий народ завидувати Україні її хронік”⁴. Ці висловлювання вінчає цитата зі ще одного авторитетного російського вченого, яку вплітає у свій виклад М.Возняк: „Як давній Святослав з його чубом і звичаями степового наїздника – пише Пипін – нагадає нам в потомстві не московського великороса, але скорше українського козака, так ліричний епос Слова про похід Ігоря відзветься не в північній пісні, але швидче в українській думі”⁵.

Не маючи, отже, сумніву щодо того, „продуктом” чийого „духа” були українські літописи, автор „Історії української літератури” вводить у текст свого дослідження ще два підрозділи з цікавими назвами: „Московщина побідила Київ зброєю, а Київ Московщину культурою” та „Переїняття української культури з боку Московщини завдячуємо збереження наших літературних пам’яток”⁶, де, зокрема, зазначає, що на момент сплюндрування Києва Андрієм Боголюбським у 1169 році „не тяжка річ була для ворога зруйнувати Київ, тяжче представлялася справа створити власну культуру, зокрема літературу для великоросів”⁷. Але „на це, – як дещо іронічно пише М.Возняк, – порадили собі великороси тим робом, що прийняли готову українську культуру й літературу та приноровили її до свого відмінного

¹ *Возняк М.* Історія української літератури. – Т. I. – Львів: Накладом Товариства „Просвіта”, 1920. – С. 209.

² Там само. – С. 210.

³ Там само.

⁴ Там само. – С. 211.

⁵ Там само. – С. 254.

⁶ Там само. – С. 258.

⁷ Там само.

національного характеру”¹, – відтак „побіджений збройною силою великоросів Київ переміг їх своєю культурною силою”². Проте, нагадує М.Возняк, мусимо і подякувати північному сусіду за те, що зберіг багато наших літературних пам’яток: „Саме тій обставині, що великороси переписували, переробляли й компілювали твори української літератури, ми й завдячуємо їх збереження до нашого часу, бо руйнуючи українську землю й палячи її міста, татарва з димом пустила українські бібліотеки”³. Конкретно про літописи в цьому міжнаціональному контексті М.Возняк вельми переконливо та доступно пише у хрестоматійному шкці про „Повість минулих літ”. Заледве чи можна мати сумніви щодо українського походження нашого найдавнішого літопису після таких пояснень ученого: „Несторова літопись обіймає часи розцвіту й сили київської держави, а вона обіймала не тільки українські землі, але й білоруські та московські. Як людина, що дріжала за добро тієї держави, літописець брав під увагу не тільки події української землі, але й білоруської та московської. І самозрозуміло, що коли повстали на півночі нові осередки й у них народилося літописання, московські літописці вели свою дальшу будову на київській підставі – на Повісті временних літ”⁴. Як бачимо, логічно обґрунтовуючи факт нетотожності кордонів нації та держави, М.Возняк позбавляє найголовніших аргументів тих, хто ще й досі гойдає „спільну коліску”, а часто й дотепер підсліпувато вказує на молодшого брата в ній як на старшого...

Таким чином, на підставі аналізу як оглядових, так і проблемних праць академіка Михайла Возняка, в яких він торкався різноманітних проблем, пов’язаних із історією виникнення та поширення літописного жанру в українському письменстві, його відповідности національному характеру та духу українського народу, проблем форми, змісту й авторства різних літописних пам’яток, можна вивести певну усталену схему літературознавчих підходів ученого до роз-

¹ *Возняк М.* Історія української літератури. – Т. I. – Львів: Накладом Товариства „Просвіта”, 1920. – С. 258.

² Там само.

³ Там само. – С. 258.

⁴ *Возняк М.* Старе українське письменство. Вибір для середніх шкіл. – Цит. видання. – С. 120.

гляду принаймні творів цього жанру давньої української літератури. Стає помітно й очевидно, що дослідник у своїх студіях послуговувався прийомами багатьох літературознавчих методів: насамперед культурно-історичного, а також біографічного, філологічного, частково порівняльно-історичного. Вагоме місце у Вознякових дослідженнях літописів займають також естетичний, психологічний і текстологічний аспекти вивчення пам'яток цього жанру. Можна спостерегти також – на матеріалі як спеціальних розділів про літописи в „Історії української літератури” та хрестоматії „Старе українське письменство”, так і статей, присвячених окремим дискусійним питанням стосовно тих чи інших літописних пам'яток (насамперед питання авторства) – дотримання своєрідного плану, за яким зазвичай працював академік. Якщо спрощено, то композиція більшості його праць (принаймні на літописну тематику) має такий вигляд: історія походження тексту і його літературознавчих досліджень – питання авторства чи редакторства – ідеологія твору – художня вартість (у т. ч. стиль і мова твору) – приклади. Особливо слід підкреслити послідовну боротьбу М.Возняка з надмірними пошуками впливів на виникнення та розвиток літописного жанру в Україні: ні запозичення візантійської форми на початках нашого літописання, ні численні вкраплення скандинавських мотивів, ані – тим паче – взагалі неіснуючі для нього північноруські чи великоросійські впливи не вважав М.Возняк визначальними чи навіть узагалі важливими, раз у раз наголошуючи на органічності, питомій українськості й форми, і змісту наших літописів, починаючи від XI століття. А простежуючи еволюцію літописного жанру на прикладі численних пам'яток наступних століть (аж до XVIII включно), вчений мовби вів свого читача шляхами розвитку самої української нації. Такий погляд на літописи та на давню українську літературу загалом був чи не головним науковим і громадянським принципом Михайла Возняка і залишається чи не найбільшим професійним заповітом академіка-літературознавця його наступникам.

Назар ФЕДОРЯК

Історія української літератури

(фрагменти)

